

ΝΕΕΣ ΕΠΟΧΕΣ

ΙΔΕΕΣ • ΔΙΑΛΟΓΟΣ • ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

Οκτώβριος 2008:
Η Γουόλ Στριτ
σε κατάσταση πανικού

Θα επιβιώσει ο καπιταλισμός;

ΤΟΥ ΑΜΑΡΤΙΑ ΣΕΝ

Ο Αμάρτια Σεν

Το 2008 ήταν χρονιά κρίσεων. Πρώτα είχαμε την κρίση των τροφίμων η οποία ήταν πολύ απειλητική για τους φτωχούς καταναλωτές, ιδιαίτερα στην Αφρική. Μαζί με αυτήν προέκυψε και η αύξηση ρεκόρ στις τιμές του πετρελαίου η οποία έπληξε όλες τις χώρες που εξαρτώνται από εισαγωγές πετρελαίου. Τέλος, κάπως ξαφνικά μέσα στο φθινόπωρο, επήλθε η παγκόσμια οικονομική επιβράδυνση που επιδεινώνεται με τρομακτικό ρυθμό. Το 2009 θα καταγραφεί πιθανότατα ένταση του φαινομένου της οικονομικής επιβράδυνσης, ενώ πολλοί οικονομολόγοι αναμένουν γενικευμένη ύφεση, ενδεχομένως όσο μεγάλη ήταν αυτή της δεκαετίας του 1930. Παρ' ότι καταγράφθηκαν σημαντικές απώλειες για τις μεγάλες περιουσίες, πλήττονται περισσότερο όσοι ήδη βρίσκονταν σε δυσμενή οικονομικά θέση.

■ Χρειάζεται να αλλάξει;

Το ερώτημα που ανακύπτει αυτή τη στιγμή με τη μεγαλύτερη ένταση αφορά τη φύση του καπιταλισμού και κατά πόσον χρειάζεται να αλλάξει. Ορισμένοι υπερασπιστές του ασύδουτου καπιταλισμού, οι οποίοι αντιστέκονται στην αλλαγή, είναι πεπεισμένοι ότι οι κατηγορίες εναντίον του είναι υπερβολικές και αφορούν οικονομικά προβλήματα που θα έχουν περιορισμένη διάρκεια – προβλήματα που κατά περίπτωση αποδίδουν στην κακή διακυβέρνηση (π.χ. από την κυβέρνηση Μπους) και την εσφαλμένη συμπεριφορά ορισμένων απόρων (αυτό που περιέγραψε ο Τζον Μακ Κέιν στη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας του ως «απληστία της Γουόλ Στριτ»). Άλλοι, ωστόσο, αναγνωρίζουν σοβαρά ελαττώματα στους υπάρχοντες οικονομικούς μηχανισμούς και επιθυμούν να τους μεταρρυθμίσουν, αναζητώντας εναλλακτική προσέγγι-

“
Η πιο άμεση αποτυχία του μηχανισμού της αγοράς αφορά αυτά που η αγορά δεν μπορεί να επιτελέσει. Η οικονομική ανάλυση του Σμιθ προχώρησε πολύ πέρα από τη λογική του να αφήνονται τα πάντα στο αόρατο χέρι του
 ”

ση η οποία όλο και συχνότερα αποκαλείται «νέος καπιταλισμός».

Η ιδέα του παλαιού και του νέου καπιταλισμού έπαιξε ενεργό ρόλο σε ένα συμπόσιο με τίτλο «Νέος Κόσμος, νέος καπιταλισμός» που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι τον περασμένο Ιανουάριο, με οικοδεσπότες τον γάλλο πρόεδρο Νικολά Σαρκοζί και τον βρετανό τότε πρωθυπουργό Τόνι Μπλερ, οι οποίοι έκαναν εύλωπτες εισηγήσεις για την ανάγκη της αλλαγής. Το ίδιο έπραξε και η γερμανίδα καγκελάρια Ανγκελα Μέρκελ η οποία αναφέρθηκε στην παλιά γερμανική ιδέα για μια «κοινωνική αγορά» (η οποία θα ελέγχεται από κράμα πολιτικών για την οικοδόμηση συναίνεσης), ιδέα που θα μπορούσε να αποτελέσει προσέχειο για τον νέο καπιταλισμό – πάντως η Γερμανία τα πήγε πολύ καλύτερα από άλλες οικονομίες της αγοράς κατά την τελευταία κρίση.

Οι ιδέες για τη μεταβολή της οργάνωσης της κοινωνίας μακροπρόθεσμα είναι ασφαλείς αναγκαίες, ανεξάρτητα από τις στρατηγικές για την άμεση αντιμετώπιση κρίσης. Ξεχωρίζω τρία ερωτήματα από τα πολλά που θα μπορούσαν να ανακύψουν. Πρώτον, χρειαζόμαστε πραγματικά κάποιου είδους «νέο καπιταλισμό», περισσότερο από ό,τι ένα οικονομικό σύστημα που δεν θα είναι μονολιθικό, θα προκύπτει από θεσμούς που έχουν επιλεγεί με ρεαλιστικά κριτήρια και θα στηρίζεται σε κοινωνικές αξίες που μπορούμε να υπερασπιστούμε ηθικά; Πρέπει να αναζητήσουμε έναν νέο καπιταλισμό ή έναν «νέο κόσμο» – ο όρος αναφέρθηκε επίσης στη συνάντηση του Παρισιού – που θα λάβει εντελώς διαφορετική μορφή;

Το δεύτερο ερώτημα αφορά το είδος των οικονομικών που είναι σήμερα αναγκαίο, ειδικά υπό το φως της παρούσας οικονομικής κρίσης. Πώς

αξιολογούμε όσα διδάσκουν και υποστηρίζουν οι οικονομολόγοι της ακαδημαϊκής κοινότητας ως οδηγό για την άσκηση οικονομικής πολιτικής; Συμπεριλαμβανοντας ή όχι την αναβίωση της κείνισανής σκέψης κατά τους τελευταίους μήνες, την ώρα που αγριεύει η κρίση; Συγκεκριμένα, τι μας λέει η παρούσα κρίση για τους θεσμούς και τις προτεραιότητες που πρέπει να αναζητήσουμε; Τρίτον, πέρα από την προσπάθεια για την καλύτερη αξιολόγηση των μακροπρόθεσμων αλλαγών που είναι αναγκαίες, πρέπει να σκεφτούμε – και γρήγορα – το πώς θα βγούμε από την παρούσα κρίση με τις μικρότερες δυνατές ζημιές.

2 Ποια είναι τα ειδικά γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν ένα σαφώς καπιταλιστικό σύστημα – είτε παλιό είτε νέο; Αν το σημερινό καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα βρίσκεται υπό μεταρρύθμιση, τότε τι θα καθιστούσε το τελικό αποτέλεσμα έναν νέο καπιταλισμό, αντί για κάτι άλλο; Φαίνεται να αποτελεί γενικό συμπέρασμα πως η εξάρτηση από τις αγορές για τις οικονομικές συναλλαγές είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να αναγνωριστεί μια οικονομία ως καπιταλιστική. Παρομοίως η εξάρτηση από το κίνητρο του κέρδους και τις προσωπικές αμοιβές με βάση την ατομική ιδιοκτησία θεωρούνται αρχετυπικά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού. Ωστόσο αν αυτές είναι οι βασικές προϋποθέσεις, τα οικονομικά συστήματα που έχουμε σήμερα, επί παραδείγματι, σε Ευρώπη και Αμερική, είναι άραγε αυθεντικά καπιταλιστικά συστήματα;

Όλες οι πλούσιες χώρες του κόσμου – αυτές της Ευρώπης, και επίσης οι Ηνωμένες Πολιτείες, ο Καναδάς, η Ιαπωνία, η Σιγκαπούρη, η Νότια Κορέα, η Αυστραλία και άλλες – εδώ και αρκετό καιρό βασιζο-

νταν εν μέρει σε συναλλαγές και άλλες πληρωμές οι οποίες κατά κανόνα γίνονται εκτός συστήματος αγοράς. Σε αυτές περιλαμβάνονται τα επιδόματα ανεργίας, οι συντάξεις του Δημοσίου, ορισμένα άλλα προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης αλλά και η παροχή εκπαίδευσης, υγειονομικής περίθαλψης, και μια σειρά άλλες υπηρεσίες οι οποίες διανέμονται με διευθετήσεις εκτός του πλαισίου λειτουργίας της αγοράς. Τα οικονομικά δικαιώματα που συνδέονται με αυτές τις υπηρεσίες δεν εδράζονται στην ατομική ιδιοκτησία ούτε στα περιουσιακά δικαιώματα.

Επίσης, η οικονομία της αγοράς δεν βασίστηκε ποτέ αποκλειστικά στη μεγιστοποίηση του κέρδους. Βασίστηκε και σε πολλές άλλες δραστηριότητες, όπως η διατήρηση της δημόσιας ασφάλειας και η παροχή δημοσίων υπηρεσιών. Κάποιες από αυτές οδήγησαν τους ανθρώπους πολύ πέρα από την οικονομία που κινείται με μοναδικό κίνητρο το κέρδος. Η αξιόπιστη λειτουργία του λεγόμενου καπιταλιστικού συστήματος, όταν ακόμη σημειωνόταν πρόοδος, στηρίζονταν σε έναν συνδυασμό υπηρεσιών κοινής ωφελείας – η δημόσια χρηματοδοτούμενη εκπαίδευση, η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και τα μέσα μαζικής μεταφοράς ήταν απλώς ορισμένες από αυτές – που ξεπέρασαν την εξάρτηση από την οικονομία της αγοράς, τη λογική της μεγιστοποίησης του κέρδους και τον περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της ατομικής ιδιοκτησίας.

■ Εξαντλήθηκε το μοντέλο;

Στη βάση αυτού του ζητήματος υπάρχει ένα ακόμη βασικότερο ερώτημα: το αν ο καπιταλισμός είναι ένας όρος που έχει σήμερα ιδιαίτερη χρησιμότητα. Η ιδέα του καπιταλισμού έπαιξε όντως σημαντικό ρόλο ιστορικά, αλλά σήμε-

Θα επιβιώσει ο καπιταλισμός;

Συνέχεια από τη σελ. Α20

ρα αυτή η χρησιμότητα δεν αποκλείεται να έχει σχεδόν εξαντληθεί.

Επί παραδείγματι, τα πρωτοποριακά έργα του *Ανταμ Σμιθ* κατά τον 18ο αιώνα παρουσίαζαν τον δυναμισμό και τη χρησιμότητα της οικονομίας της αγοράς, και γιατί – και κυρίως με ποιο τρόπο – ο δυναμισμός αυτός ήταν αποτελεσματικός. Η ανάλυση του Σμιθ προσέφερε διαφωτιστική αποτύπωση του τρόπου με τον οποίο λειτουργούσε η αγορά, την εποχή ακριβώς όπου ο δυναμισμός αυτός αναδύονταν ορμητικά.

Η συνεισφορά που είχε «Ο πλούτος των Εθνών» (1776) στην κατανόηση αυτού που ονομάστηκε καπιταλισμός υπήρξε μνημειώδης. Ο Σμιθ έδειξε πως η απελευθέρωση του εμπορίου μπορεί πολύ συχνά να αποβεί εξαιρετικά χρήσιμη για τη δημιουργία ευημερίας μέσα από την εξειδίκευση της παραγωγής, τον καταμερισμό της εργασίας, και τη σωστή χρήση των οικονομικών μεγάλων κλίμακος.

Τα μαθήματα αυτά παραμένουν εξαιρετικά χρήσιμα ακόμη και σήμερα (είναι ενδιαφέρον ότι το εντυπωσιακό και εξαιρετικά διεισδυτικό αναλυτικό έργο πάνω στο διεθνές εμπόριο, για το οποίο ο *Πολ Κρούγκμαν* απέσπασε το Νομπέλ Οικονομίας, είναι στενά συνδεδεμένο με τις μεγαλόπνοες θεωρήσεις του Σμιθ πριν από 230 και πλέον χρόνια). Οι οικονομικές αναλύσεις που ακολούθησαν αυτή την πρώτη εμπειριστική-μνημειώδη παρουσίαση της αγοράς και της χρήσης του κεφαλαίου κατά τον 18ο αιώνα κατόρθωσαν να εντάξουν το σύστημα των αγορών στη βασική οικονομική θεωρία. Ωστόσο, ακόμη και την εποχή κατά την οποία οι θεωρητικοί αποσαφήνιζαν και επεξηγόταν τις θετικές συνεισφορές του καπιταλισμού μέσω των διαδικασιών της αγοράς συχνά οι ίδιοι αναλυτές επισήμαιναν τις αρνητικές όψεις του.

Την ώρα που σπουδαίοι θεωρητικοί, οι οποίοι ασκούσαν σοσιαλιστική κριτική στον καπιταλισμό, πρωτίστως ο *Καρλ Μαρξ*, διαμόρφωναν ισχυρά επιχειρήματα που οδηγούσαν στην απόρριψη του καπιταλισμού, οι σοβαροί περιορισμοί του να επαφίεται κανείς αποκλειστικά στη λειτουργία της οικονομίας της αγοράς και στο κίνητρο του κέρδους ήταν ξεκάθαροι ακόμη και για τον *Ανταμ Σμιθ*. Οντως, οι πρώτοι υποστηρικτές των αγορών, συμπεριλαμβανομένου του Σμιθ, δεν θεωρούσαν τον μηχανισμό της αγοράς αυτόν καθαυτόν ως τον μοναδικό αριστίνδη δρόμο, ούτε πίστευαν ότι το κίνητρο του κέρδους αρκεί για να λειτουργούν όλα τέλεια.

Παρ' όπιν οι άνθρωποι επιζητούν τις εμπορικές συναλλαγές λόγω ατομικού συμφέροντος (δεν χρειάζεται άλλωστε τίποτε παραπάνω από ατομικό συμφέρον, σύμφωνα με τη διάσημη ρήση του Σμιθ, η οποία εξηγεί γιατί οι τραπεζίτες, οι ζυθοποιοί, οι κρεοπώλες και οι καταναλωτές επιζητούν το εμπόριο), μια οικονομία μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά μόνο στη βάση της εμπιστοσύνης μεταξύ των διαφορετικών μερών. Όταν οι επιχειρηματικές δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένων αυτών των τραπεζών και των άλλων χρηματοοικονομικών θεσμών, γεννούν εμπιστοσύνη ότι επιτελούν όσα υπόσχονται, τότε οι σχέσεις ανάμεσα στους πιστωτές και στους δανειζομένους κυλούν ομαλά σε κλίμα αμοιβαίας υποστήριξης. Όπως έγραψε ο *Ανταμ Σμιθ*:

«Όταν οι άνθρωποι οποιασδήποτε χώρας εμπιστεύονται τόσο την περιουσία,

Διαδήλωση στο Λονδίνο με αφορμή τη σύνοδο του G20

την εντιμότητα και τη σύνεση ενός συγκεκριμένου τραπεζίτη, ώστε να είναι πεπεισμένοι ότι, ανά πάσα στιγμή του ζητηθεί, αυτός θα είναι έτοιμος να πληρώσει στους κατόχους τους τίτλους που ο ίδιος έχει εκδώσει, τότε οι τίτλοι καθίστανται ισότιμοι με τα χρυσά και αργυρά νομίσματα, λόγω της εμπιστοσύνης ότι τα νομίσματα αυτά μπορούν να ανταλλάγουν με αυτούς». Ο Σμιθ εξήγησε γιατί ορισμένες φορές δεν συνέβαινε αυτό, και δεν θα παραξενευόταν καθόλου, πιστεύω, από τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν σήμερα οι επιχειρήσεις και οι τράπεζες λόγω της διάδοσης του κλίματος φόβου και της δυσπιστίας που κρατά παγωμένες τις πιστωτικές αγορές και εμποδίζει τη συντονισμένη επέκταση των πιστώσεων. Στο πλαίσιο αυτό αξίζει επίσης να αναφερθεί ιδιαίτερα, εφόσον το «κοινωνικό κράτος» προέκυψε πολύ μετά την εποχή του Σμιθ, ότι στα διάφορα γραπτά του κατέχει κυρίαρχη θέση με τρόπο μάλιστα εντυπωσιακό η μεγάλη του έγνοια του – και ανησυχία – για την τύχη των φτωχών και των μη προνομιούχων.

Η πιο άμεση αποτυχία του μηχανισμού της αγοράς αφορά αυτά που η αγορά δεν μπορεί να επιτελέσει. Η οικονομική ανάλυση του Σμιθ προχώρησε πολύ πέρα από τη λογική του να αφήνονται τα πάντα στο αόρατο χέρι του μηχανισμού της αγοράς. Δεν υπήρξε απλώς υπερασπιστής του ρόλου του κράτους για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών (όπως η εκπαίδευση) αλλά και για την αντιμετώπιση της φτώχειας (παράλληλα με το αίτημα για μεγαλύτερη ελευθερία των απόρων που δέχονταν στήριξη, από αυτή που τους παρείχαν οι νόμοι της εποχής του). Ταυτόχρονα ανησυχούσε βαθιά για το ενδεχόμενο να «επιβιώσουν» η φτώχεια και οι ανισότητες σε μια κατά τα άλλα επιτυχημένη οικονομία της αγοράς.

■ Οι μηχανισμοί της αγοράς

Η έλλειψη σαφήνειας στη διάκριση ανάμεσα στην αναγκαιότητα και στην επάρκεια της αγοράς δημιούργησε ορισμένες παρεξηγήσεις στην αξιολόγηση του Σμιθ για τους μηχανισμούς της αγοράς από πολλούς που θα δήλωναν οπαδοί του. Επί παραδείγματι, η υπεράσπιση από τον Σμιθ της αγοράς των τροφίμων και η κριτική του για τους περιορισμούς που θέτει το κράτος στο ιδιωτικό εμπόριο τροφίμων ερμηνεύτηκε από κάποιους ως επιχείρημα ότι οποιαδήποτε κρατική παρέμβαση είναι βέβαιο ότι θα χειροτερεύσει τις συνθήκες πείνας.

Ωστόσο η υπεράσπιση του ιδιωτικού εμπορίου από τον Σμιθ είχε απλώς το νόημα αμφισβήτησης της αντίληψης ότι η διακοπή της ανταλλαγής τροφίμων θα μειώσει το πρόβλημα της πείνας. Αυτό δεν αποκλείει με κανέναν τρόπο την ανάγκη κρατικών ενεργειών για την υποβοήθηση των λειτουργιών του εμπορίου με τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την εξασφάλιση εισοδημάτων (π.χ., μέσω προγραμμάτων εργασίας). Αν η ανεργία αυξηθεί σημαντικά λόγω αρνητικών οικονομικών συνθηκών ή κακής πολιτικής, η αγορά δεν θα αποκαταστήσει από μόνη της τα εισοδήματα αυτών που έχασαν τη δουλειά τους. Οι νέοι άνεργοι, έγραψε ο Σμιθ, «είτε θα πεθάνουν της πείνας είτε θα αναζητήσουν την επιβίωση απαιτώντας ή καταφεύγοντας σε επαίσχυντες πράξεις» και «ο λιμός και ο θάνατος θα κυριαρχήσουν αμέσως...». Ο Σμιθ απορρίπτει τις παρεμβάσεις που εξαιρούν την αγορά – αλλά όχι τις παρεμβάσεις που συμπεριλαμβάνουν την αγορά, στοχεύοντας ταυτόχρονα στην πραγματοποίηση αυτών που η αγορά δεν μπορεί να υλοποιήσει.

Ο Σμιθ δεν χρησιμοποίησε ποτέ τον όρο «καπιταλισμός» (από όσο τουλάχιστον μπόρεσε να ερευνηθεί, αλλά θα ήταν επίσης δύσκολο να απομονώσει κανείς από τα γραπτά του οποιαδήποτε θεωρία που θα υποστήριζε την επάρκεια των δυνάμεων της αγοράς ή την ανάγκη για αποδοχή της κυριαρχίας του κεφαλαίου.

Μίλησε για τη σημασία των ευρύτερων αξιών που υπερβαίνουν τα κέρδη στον «Πλούτο των Εθνών», αλλά στο πρώτο του βιβλίο, στη «Θεωρία των ηθικών συναισθημάτων», το οποίο εκδόθηκε ακριβώς πριν από ένα τέταρτο της χιλιετίας το 1759, διερεύνησε διεξοδικά την ισχυρή ανάγκη για πράξεις που βασίζονται σε αξίες οι οποίες υπερβαίνουν κατά πολύ το κίνητρο του κέρδους. Παρ' όπιν έγραψε ότι η «σύνεση» ήταν «αυτή από όλες τις αξίες που είναι πιο χρήσιμη για το άτομο» ο *Ανταμ Σμιθ* υποστήριξε στη συνέχεια ότι η «ανθρωπιά, η Δικαιοσύνη, η γενναιοδωρία και η πολιτικοποίηση συνιστούν αξίες που είναι πιο χρήσιμες για τους άλλους».

Ο Σμιθ θεωρούσε ότι οι αγορές και το κεφάλαιο κάνουν καλά τη δουλειά τους στον τομέα τους, αλλά είχαν πρώτα ανάγκη υποστήριξης από άλλους θεσμούς – συμπεριλαμβανομένων των δημοσίων υπηρεσιών όπως τα σχολεία – και άλλων αξιών πέρα από τη σκέτη αναζήτηση του κέρδους. Δεύτερον, χρειάζονταν έλεγχο και διόρθωση από άλλους θεσμούς όπως, π.χ., οι καλοσχεδιασμένοι χρηματοοικονομικοί κανονισμοί και η κρατική βοήθεια για τους φτωχούς – για την πρόληψη της αστάθειας, της ανισότητας και της αδικίας. Αν αναζητούσαμε μια νέα προσέγγιση για την οργάνωση της οικονομικής δραστηριότητας, η οποία θα περιελάμβανε ρεαλιστική επιλογή διαφόρων δημοσίων υπηρεσιών και καλοσχεδιασμένων ρυθμίσεων, μάλλον θα στρεφόμασταν (και δεν θα απομακρυνόμασταν) στην ατζέντα των μεταρρυθμίσεων που περιέγραψε ο Σμιθ καθώς υπερασπιζόταν αλλά ταυτόχρονα ασκούσε και κριτική στον καπιταλισμό.

Την Τρίτη: Ο καπιταλισμός πέρα από την κρίση

Ο κ. *Αμάρπα Σεν* είναι καθηγητής Οικονομίας και Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ. Το 1998 τιμήθηκε με το Νομπέλ Οικονομίας.

Χρειζόμαστε πραγματικά κάποιου είδους «νέο καπιταλισμό», περισσότερο από ό,τι ένα οικονομικό σύστημα που δεν θα είναι μονολιθικό, θα προκύπτει από θεσμούς οι οποίοι έχουν επιλεγεί με ρεαλιστικά κριτήρια και θα στηρίζεται σε κοινωνικές αξίες που μπορούμε να υπερασπισθούμε ηθικά;